

Bram CAERS

ORCID: 0000-0001-7482-3198

Universiteit Leiden / Koninklijke Bibliotheek van België

Spaensche bloet-honden overvallen de Nederlanden: een handschrift met subversieve teksten uit de Zuidelijke Nederlanden imagologisch bekeken*

Abstract

With the Fall – or *Reconquista* if you will – of Antwerp in 1585, the Revolt in the Low Countries entered a period of stalemate that would eventually materialise into the separation of north and south. This article looks at a poetry manuscript by the Mechelen rhetorician Willem de Gortter, an avid sympathiser of the northern cause, who spent his entire life in the Catholic and Spanish south. Through his references to the multiple nationalities involved in a conflict that in essence gripped Europe for the better part of a century, this article aims to position his discourse on the shared past in the division of two separate “memory cultures” that are believed to have developed from the late 16th century onwards. It shows that despite his fierce disapproval of the Spanish actions during the Eighty Years’ War, and despite his agreement with the northern propagandistic discourse on the recent past, he did incorporate some of the less strident views that circulated in the south.

Keywords: Dutch revolt, Southern Low Countries, censorship, early modern manuscript culture, Spanish black legend, image of Spain, memory culture, imagology, Mechelen.

1. Inleiding

Het bekendste handschrift met het Nederlandse volkslied, het *Wilhelmus*, dateert uit de vroege zeventiende eeuw, en werd niet in de Noordelijke Nederlanden vervaardigd, maar in de stad Mechelen in het Zuiden, waar na een kort calvinistisch bewind tussen 1580 en 1585, koning en kerk weer onwrikbaar in het zadel zaten.

---

* Dit werk maakt deel uit van het onderzoeksprogramma ‘Vernieuwingsimpuls Veni’ met projectnummer 016.veni.195.371 dat gefinancierd is door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Naast het *Wilhelmus* bevat het handschrift nog tientallen liederen, gedichten en chronogrammen die alle getuigen van een sterke Oranjegezindheid waar men in het Spaanse zuiden stellig niet mee te koop kon lopen. Oorspronkelijk was het handschrift (Brussel, KBR, 15.662) een album met zo'n zeventig tekeningen van vaandrigs en ruiters tijdens de Opstand door een onbekende kunstenaar. In het begin van de zeventiende eeuw kwam het in het bezit van de Mechelse rederijker Willem de Gortter (Antwerpen, 1585 – Mechelen, tussen 1637 en 1656), die er zijn eigen poëtische werk in verzamelde, naast een selectie van teksten die hij in andere bronnen terugvond (Van Caudenberg 1968: 215–216), onder andere in geuzenliedboeken, gedrukte (en vaak herdrukte) verzamelingen rebels gezinde liederen die in het zuiden in de vroege zeventiende eeuw vanzelfsprekend niet in alle openheid konden circuleren, laat staan worden gedrukt (Grijp 1994: 128–130).

Het handschrift van Willem de Gortter is daarmee een van de weinige nog bewaarde tegenstemmen in de literaire cultuur van de Zuidelijke Nederlanden, die na 1585 sterk door het contrareformatorische gedachtegoed gedomineerd werd. Veel van het tekstmateriaal in De Gortters handschrift handelt over de Opstand of in bredere zin over de strijd tussen protestanten en katholieken die heel Europa verdeelde. Zijn sympathie ligt overduidelijk bij de opstandelingen, en ook uit wat van zijn persoonlijk leven is bewaard, blijkt dat hij zich definitief van het katholicisme had afgekeerd. Zijn bijzondere positie als Oranjegezinde protestant in het contrareformatorische en Spaanse Zuiden, maakt van zijn werk een interessante casus voor een imagologische studie. De Opstand zet het methodologische begrippenkader van de imagologie immers op scherp: in zekere zin raakt het zelfbeeld van de Nederlanden gespleten en ontwikkelt zich aan beide zijden van het conflict een vijandbeeld dat bijvoorbeeld in het Noorden heel sterk geassocieerd raakt met de internationaal gangbare, negatieve beeldvorming van de Spanjaarden (Martínez Luna 2018). Dit artikel beoogt een imagologische lezing van het werk van De Gortter, en verbindt de imagologische analyse met de opkomst van twee tegenovergestelde herinneringsculturen van de Opstand, die door historici in Noord en Zuid is aangetoond (o.a. Pollmann 2010).

2. Historische context

In 1585 viel de stad Antwerpen, na zo'n acht jaar calvinistisch bewind, opnieuw in Spaanse handen. In de voorgaande jaren had Alexander Farnese, de zoon van de voormalige landvoogdes Margaretha van Parma, in korte tijd het grootste deel van de Zuidelijke Nederlanden weer onder koninklijk gezag gebracht. Hoewel er aan beide zijden nog militaire successen zouden volgen en de grens tussen Noord en Zuid nog niet definitief vastlag, wordt 1585 in de historiografie van de Opstand als een keerpunt beschouwd: stilaan begon het stof van de gruwelijke

confrontatie in de voorgaande jaren neer te dwarrelen, en evolueerde het conflict naar een meer beheersbare oorlog in de traditionele zin van het woord (Van der Lem 2018: 146). Ook op politiek gebied markeert de *Reconquista* onder Farnese een ommekeer in het Spaanse beleid in de Nederlanden. In tegenstelling tot de hertog van Alva, die met zijn repressieve optreden de Nederlanders – zowel katholiek als protestant – tegen zich in het harnas had gejaagd, propageerde Farnese een mildere politiek (Soen 2010: 10). Steden die in de jaren voordien soms vaandeldragers in de rebellie waren geweest, zoals Antwerpen of Gent, werden onder Farnese ‘gereconcilieerd’. Die verzoening hield een aantal politieke hervormingen in die de greep van het centrale gezag op de stedelijke autoriteit vergrootten. Ook zwoeren de steden die terugkeerden in Spaanse handen om het verleden te vergeten: dat werd immers gezien als de beste garantie dat opruiende ideeën niet tot nieuwe brandhaarden van rebellie zouden leiden (Pollmann 2011: 125–126, 170).

Het traditionele, vandaag enigszins achterhaalde, beeld van Noord en Zuid na 1585 is dat van een *brain drain*: vele duizenden protestanten en andersdenkenden verhuisden naar het Noorden, waar ze mee de kiem legden voor de Gouden Eeuw in wat later de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën zou gaan heten. Ondertussen ging het Zuiden gebukt onder censuur, economische neergang en dwingelandij. Literair-historisch verschoof het zwaartepunt van Zuid naar Noord: mede door de instroom van zuiderlingen die zich organiseerden in eigen rederijkerskamers, kreeg het literaire leven in het noorden een nieuwe impuls, terwijl de censuur in het zuiden een verdere ontwikkeling van de literaire cultuur in de weg stond (vgl. voor de evolutie (of het gebrek daaraan) van het literairhistorisch perspectief Jonckbloet 1–17 en Porteman & Smits-Veldt 2008: 270–304). Want waar zijn ze, de Hoofts, Vondels en Bredero’s van de Zuidelijke Nederlanden? Hoewel dit traditionele idee ook vandaag nog een schaduw werpt over het beeld dat in de collectieve verbeelding – en ook bij onderzoekers! – bestaat over de Tachtigjarige Oorlog en de nasleep ervan, zijn (literatuur- en cultuur-)historici zich gedurende de laatste decennia steeds genuanceerder gaan opstellen. Zo is er in toenemende mate aandacht voor literatuur in het Zuiden (Porteman & Smits-Veldt 2008: o.a. 130–135, 270–304), noopte de bloei van de Contrareformatische kunst en cultuur (o.a. met inbegrip van wereldwijde export) tot een herijking van het oude beeld van de economische achtergang in Antwerpen (Vermeylen 2011: 216–217) en het Zuiden in het algemeen (Pollmann 2011: 163), en is men er zich steeds sterker van bewust dat ook in het zuiden een zelfzekere beeldvorming over het gedeelde verleden van de Tachtigjarige Oorlog bestond (Pollmann 2011: 170–175; Van der Steen 2015: 63–107).

Vanuit imagologisch perspectief is de Tachtigjarige Oorlog een uitermate interessante periode. De periode wordt gezien als cruciaal voor de vorming van een gedeelde Nederlandse identiteit, waar voordien lokale en regionale iden-

titeiten van de individuele graafschappen en hertogdommen primeerden. Het zelfbeeld dat in de loop van de zestiende eeuw groeide smeedde de Nederlandse gewesten aan elkaar op basis van het verzet tegen een gedeelde vijand, en in het contemporaine discours wordt het contrast tussen ‘wij’ en ‘zij’ breed uitgemeten (Pollmann 2010). In aansluiting bij de ontwikkeling van een anti-Spaans discours in andere landen in Europa, werden de Spanjaarden vereenzelvigd met allerlei negatieve eigenschappen (o.a. Martínez Luna 2018). Niet alleen was het conflict in de Nederlanden dus geladen met beeldvorming van ‘de ander’ aan beide zijden, het was daarnaast ook een element in een veel grotere confrontatie tussen protestanten en katholieken die zich over geheel Europa uitstreckte (vgl. Van der Lem 2018: 16–23). Zo woedde in het ideologisch versplinterde Duitse Rijk een oorlog waarin de Zweden een beslissende factor zouden zijn, worstelden de Engelsen met hun eigen demonen terwijl ze met militaire ondersteuning de conflicten op het vasteland trachtten te beïnvloeden, en helde de balans zelfs in Frankrijk geruime tijd in protestantse richting over, onder invloed van het vanuit Zwitserland verspreide calvinisme, in die mate dat de Italiaanse veldheer Farnese in opdracht van de Spaanse koning naar Parijs moest marcheren om de katholieke belangen veilig te stellen. Ondertussen vochten in de Nederlanden in Spaanse rangen ook Italianen en Fransen, en versterkten de rebellen zich met troepen uit Engeland, Schotland en Duitsland, terwijl het steeds zelfbewustere Noorden klaarstond om de Spaanse tegenstander over de hele wereld, dus ook in de overzeese kolonies, het vuur aan de schenen te gaan leggen.

Die caleidoscopische vertegenwoordiging van vele West-Europese naties in het relatief kleine gebied van de Nederlanden geldt in zekere zin ook voor de roergangers van de Opstand. Karel V (1500–1558), die geboren was in Gent, stond nog in de ‘Nederlandse traditie’ van zijn Bourgondische voorvaders, al regeerde hij allengs over de halve wereld. Zijn zoon Filips II (1527–1598) zou de Nederlanden voorgoed verlaten in 1559 (wat mee de beeldvorming verklaart als zou een vreemde usurpator de Nederlanden onderdrukken). De landvoogden die in naam van de soeverein de Nederlanden regeerden, waren in de tweede helft van de zestiende eeuw vaak uit het ‘buitenland’ afkomstig, uit Italië, Oostenrijk of Spanje. En Willem van Oranje, die ook vandaag nog steeds als ‘Vader des Vaderlands’ te boek staat, zou op de vraag naar zijn ‘vaderland’ misschien wel een heel verrassend antwoord geven: hij was een Duitser die vooral Frans sprak, die vervolgens aan het Spaans-Habsburgse hof in Brussel werd gevormd en die vooral op basis van zijn heerlijkheid Breda, zijn hoogadellijke titel van prins van Oranje en zijn stadhouderschap van de zeegewesten (misschien wel tegen wil en dank) aanspraak maakte op de leidende rol in de Opstand (Brouwer & Wouters 2017: 11–19, 97–111; vgl. Van der Lem 2018: 32, 46, 50vv, 73). Dit alles is misschien in zekere zin karikaturaal, maar het volstaat wellicht om te beseffen dat de Tachtigjarige Oorlog geen klassiek conflict was tussen natiestaten, maar een

onoverzichtelijk kruitvat waarin de grenzen tussen naties en nationale identiteiten (in zoverre we daarvan in deze periode al kunnen spreken) zeer grillig lagen, en ook voortdurend aan verandering onderhevig waren.

Ons beeld van de Opstand vandaag heeft in zekere zin zijn wortels in de zestiende eeuw zelf. In het zog van de *memory studies* hebben voornamelijk historici onderzocht hoe men in de late zestiende en in de loop van de zeventiende eeuw terugkeek op de breuk tussen Noord en Zuid (zie o.a. Pollmann, en Kuijpers e.a.). Uit dat onderzoek komt naar voren dat zich vanaf de late zestiende eeuw twee relatief tegenovergestelde ‘herinneringsculturen’ ontwikkelden. In het Noorden schilderde men het Spaanse gezag af als tirannieke dwingelandij door een buitenlandse mogendheid, terwijl in het Zuiden gaandeweg de noorderlingen als ketterse afvalligen werden neergezet, die bovendien in opstand waren gekomen tegen een door God gegeven gezag van kerk en koning. Die historische analyse loopt voor een stuk gelijk met hoe letterkundigen vanuit imagologisch perspectief hebben gekeken naar beeldvorming van ‘de ander’ aan beide zijden van het conflict (bv. Martínez Luna 2018, Rodríguez Perez 2016).

Hoewel beide zijden van de medaille ruim aandacht hebben gekregen, en hoewel bekend is dat de beeldvorming in het Zuiden gedeeltelijk een reactie was op het vroege en efficiënte inzetten van gedrukte propaganda in het Noorden (bv. Pollmann 2010: 241–245; en vanuit literair perspectief bv. Porteman & Smits-Veldt 2008: 494–499), is tot op heden onvoldoende gekeken naar hoe die twee herinneringsculturen elkaar voedden en met elkaar in discussie gingen op een lokaal niveau (vgl. Van der Steen 2015: 27–28). Dat heeft te maken met het dominante idee dat de literatuur en cultuur in Noord en Zuid grotendeels los van elkaar bestonden, en zich elk onafhankelijk ontwikkelden, terwijl uit individuele casussen voldoende is gebleken dat er sprake bleef van uitwisseling en beïnvloeding, ook tijdens periodes van oorlog (Porteman & Smits-Veldt 2008: o.a. 262–263). Ook heeft men tot op heden niet systematisch gekeken naar literatuur die in handschriftelijke vorm bewaard is gebleven (vgl. Moser 247–249), en op die manier kon ontsnappen aan de kritische blik van de op gedrukte teksten gefocuste censuur in het Zuiden (bv. Molenaar 2014: 200).

De casus die in deze bijdrage centraal staat ligt in zekere zin op het kruispunt van de hierboven geschetste discussies. De in het handschrift van Willem de Gortter opgenomen teksten getuigen op het eerste gezicht van een sterke protestantse en Oranjegezinde overtuiging, een overtuiging die in het Mechelen van de vroege zeventiende eeuw bepaald opruiend, zo niet illegaal kan worden genoemd. Toch leefde De Gortter in alle openheid in Mechelen (vgl. Van Cauwenberg 1968: 218–221 en Van Autenboer 1969: 244–246), een door de contra-reformatie getekende aartsbisschoppelijke en koningsgetrouwe stad in het Zuiden (vgl. Caers 2013: 245–246). Het is dan ook uitermate interessant om na te gaan hoe hij, als rebel in het hol van de leeuw, terugkeek op de Opstand, en hoe hij

zich positioneerde tegenover ‘buitenlandse’ anderen zoals Spanjaarden, Schotten, Engelsen en Fransen. De vraag stelt zich of zijn discours aansluit bij, of zich afzet tegen, contemporair discours over die naties in de Zuidelijke én de Noordelijke Nederlanden. In hoeverre conformeerde De Gortter zich aan gangbare opinies? En in hoeverre was in het Zuiden ruimte – ook bij koningsgetrouwe katholieken – voor negatieve beeldvorming over Spanje en de Spanjaarden?

3. Beeldvorming van naties in de poëzie van De Gortter

Illustratief voor Willem de Gortters houding ten opzichte van de Spanjaarden is het lofdicht met de ironische titel “Clinck-dicht tot lof van d’edel spaensche natie”, dat vanuit imagologisch perspectief voldoende interessant is om hier integraal te worden weergegeven:¹

De moorddadicheijt fel, ghedenckt, o neder-landen
vande maranen boos, hoe zij hebben verbrandt
de stadt **antwerpen** schoon, t’stadt-huijs fraey, metten pandt
noch seuen-hondert toe, haer volck ghebrocht ter schanden
furien, vol van nijdt, **fatalen**, segh-ick vanden
helschen stinckende poel, fenynich t’allen cant
ick bid v heere godt, doch dees tijrannen bandt
dit moet-willigh ghespijs, wandt bloedigh zijn hun handen
fy **schorpioene** saet, veruloeckte dieren wreet
die ons zoet vader-landt, dus brenghet in sulcken leet
In schijn der deuchden valsch, ontuchtigh sodomyten
basaliscus ghebroet, ghehaet de werelt deur
waer uwen nest gheschendt, brabant quaem weer in fleur
Ghy verdient meer smaet, dan ick v can verwijten.

De Spanjaarden worden bepaald niet gespaard: met “maranen” zinspeelt De Gortter op hun Moorse, oftewel islamitische en dus afkeurenswaardige afstamming. Verderop heten ze “vol van nijdt”, en afkomstig uit een “helse, stinkende poel van venijn”, tiranniek gespuis, schorpioenenzaad, en meer van dat fraais. Merkwaardig is nog de vermelding van de basilisk, het fabeldier dat met een enkele blik de dood teweegbrengt, en op die manier symbool staat voor hoe de Spanjaarden de Nederlanden – “ons zoet vaderland” – te gronde richten. Dit krachtige schelddicht is ingebed in een reeks gedichten gewijd aan de Spaanse Furie in Antwerpen in 1576, en aan de grootsheid van de stad Antwerpen vóór die catastrofe. In 1576 immers trok het muitende Spaanse garnizoen vanuit de ‘dwangburcht’ – een nieuwe militaire versterking ten zuiden van de stad – een

¹ Diplomatische weergave van Brussel, KBR, 15662, f. 32v. De Gortter wisselt af tussen een cursiefhand en een nabootsing van gedrukte romein voor nadruk. Dat lettertype is hier in vetjes weergegeven.

spoor van verwoesting door Antwerpen, dat in de zestiende eeuw met voorsprong de rijkste stad van de Nederlanden was, misschien wel van Noord-Europa. Gedurende drie dagen werd ongebreideld geroofd, verkracht en brand gesticht, en het nog amper tien jaar oude stadhuis ging in de vlammen op. De verontwaardiging over deze plundering verspreidde zich razendsnel over heel Europa, en heeft mee bijgedragen aan de negatieve beeldvorming van de Spanjaarden als tirannieke en gewelddadige oorlogstokers die bekend staat als de ‘Zwarte Legende’ (vgl. López de Abiada 2007: 242–247; Rodríguez Pérez 2016: 186–187; Pollmann 2010: 242; Martínez Luna 2018). De Gortters negatieve toon sluit aan bij dit discours, dat de wandaden van muitende soldaten veralgemeent tot een nadrukkelijk negatief oordeel over de Spanjaarden als natie. Dat uit zich ook in gedichten waarin De Gortter in meer algemene zin bespiegelt over het conflict met Spanje, waarbij hij steeds de nadruk legt op de economische gevolgen van de oorlog. Zo ziet hij de rijkdom van de Nederlanden – wellicht terecht – ook als een belangrijke reden voor de halsstarrigheid waarmee de Habsburgers hun noordelijke bezittingen opnieuw onder de knoet probeerden te krijgen.

Tegelijk neemt hij over de Spaanse claim op de Nederlanden in het algemeen een veel genuanceerder standpunt in dan in het Noordelijke discours van zijn tijd gebruikelijk was. De figuur van Karel V is in zijn werk logischerwijze minder gecontesteerd dan diens zoon Filips II, maar zelfs die laatste, die toch de dwingeland Alva naar de Nederlanden stuurde, krijgt nog lof toegezwaid. In een grafdicht over zijn dood heet hij nog een “coninck zeer groot” (3v). Daarnaast bevat het handschrift een aantal lofdichten en jaardichten die Filips’ intrede in de stad Antwerpen in 1549 memoreren. Op folio 33r klinkt het jubelend dat:

den eLften septeMbrIs eeL’ zInnen
 Was t’hantWerpen bInnen
 In VreVChden seer groot
 phLLIpVs pLaIsant
 ons prInChe VaLIant
 gheen eeL’der ghenoot.²

Zeer in contrast met het hekeldicht over de Spanjaarden, wordt Filips hier als een dappere en edele vorst neergezet. Die vreugde moet inderdaad ook hebben geheerst toen de zoon van Karel V in Antwerpen ontvangen werd (zie de zeer uitvoerige studie van Bussels). Verderop in De Gortters handschrift keert de vreugde om de nieuwe vorst echter om in een bezinning over het contrast tussen de feestelijkheden die de stad Antwerpen inrichtte te zijner ere, en het geweld dat later onder het bewind van Filips II over de Nederlanden zou neerdalen:

² Bij de diplomatische weergave van dit jaardicht staan de in rode kapitalen uitgevoerde letters die dienen voor het jaartal, in vetjes. Hier en bij de volgende jaardichten geldt dat andere letters die wel hoofdletters zijn, maar niet tellen voor het jaardicht, voor de duidelijkheid in kleine letters zijn omgezet. In dit geval levert de optelsom (MCCCLLLL VVVVVVVVVVVIII) het jaartal 1549.

O leser eersaem, wilt toch eens aen-mercken
 de costelycke wercken,, van d'incompste schoon,, al
 diemen t'hant-werpen bedreef, t'allen percken
 tot s'vrechts verstercken,, voor philippus persoon,, al
 wiens triumphe spant, bouen ander de croon,, al
 van al de gheen, die hier voortyts syn gheschiet,, al
 maer wat iammer en druck, sy creghen te loon,, al
 is corts gheulocht, vol swaricheyts, met verdriet,, pijn
 daer aen v wel bedenckt, wat de werelt bediet,, fijn
 als sij in voorspoet, met cleijn vreucht, ons eerst wat,, paeyt
 en hoe on-ghestadich de fortuyn haer rath' draeyt.

De Gortter toont zich uiteraard verontwaardigd over de plundering van een stad die hij blijkens zijn lofdichten als een parel van menselijk vernuft beschouwde, maar de beledigende toon die hij voor de Spaanse soldaten en de Spanjaarden in het algemeen hanteert, blijft Filips als grote roerganger toch bespaard. In die zin lijkt hij te passen voor de veel negatievere beeldvorming van Filips die in het noordelijke discours na Willem van Oranjes *Apologie* (1580) ingang zou vinden (vgl. Pollmann 2010: 242). In een uitvoerig refrein (16v–17v) dat aansluit bij het genre van het minnelied, laat hij een vrouwelijke personificatie van Brabant zelfs nog smachtend verlangen naar Filips II, haar bruidegom die haar de rug heeft toegekeerd. Ook hier wordt de spanning tussen de goede bedoelingen van de koning en het wangedrag van zijn troepen expliciet gethematiseerd:

O edel coninck philippus myn prince goet
 hooghe gheboren bloet,, van grooter weerden
 ick vrouwe Brabant,, draghe v sulcken liefde zoet
 dat ghy billicx metter spoet,, sout de reyse aen-veerden
 tot my te comen, eer ick val ter eerden
 want met niemant anders, en maeck-ick iolijt
 ghy seynt my, al veel knechten, ruyters met peerden
 maer die soecken al hun eyghen profyt
 dus compt self, by my, daer ghy die liefste sijt.

Ook De Gortters thuisstad Mechelen bleef niet gespaard van het geweld van de Tachtigjarige oorlog. De stad werd tweemaal geplunderd, eerst door de Spaanse troepen in 1572 (ook voor deze gebeurtenis wordt de term 'Spaanse Furie' gebruikt), en later door de protestantse tegenpartij, voornamelijk Engelse en Schotse soldaten, in 1580 (de zogenaamde 'Engelse Furie') (vgl. Marnef 1987: 79–82, 144–146 en Caers 2017: 65–70). Omdat Mechelen van twee zijden van het conflict te lijden had, is de stad een goede casus om de houding van De Gortter ten opzichte van het geweld in het algemeen te meten. Enigszins voorspelbaar koestert hij een grote afkeer voor de Spanjaarden die in 1572 de stad in lichterslaaie achterlieten: “**MeCheLen groVWeL** sagh,, **Wreed' tIrranIJ**,, te,, **VeVren /**

oCtobers tWeeden dagh,, eeVWLIJC, saL sIJ be,, treVren”.³ Of nog: “MeChelen saL ten eeWighen daghen / den t’Weeden daCh oCtobrIs beCLaghen”, gevolgd door een weergave van dezelfde boodschap in een Latijns jaardicht.⁴

Vreemd genoeg uit hij zijn afkeuring van de plundering van zijn thuisstad enkel in een reeks verspreide jaardichten, terwijl hij aan de Spaanse Furie in Antwerpen (1576) veel uitvoeriger gedichten wijdde. Op die manier lijkt hij eerder schatplichtig aan het algemene literaire discours over de Opstand, waarin Antwerpen een veel prominentere plaats had dan Mechelen, dan dat hij zich emotioneel toont over het geweld aangedaan aan zijn eigen woonplaats. Daarop wijst misschien ook het feit dat hij geen enkel negatief woord veil heeft voor de Engelse Furie in Mechelen. Enerzijds verzwijgt hij op die manier natuurlijk de wandaden van ‘zijn’ protestantse en Oranjegezinde partij in het conflict, maar anderzijds weerspiegelt die stilte ook gewoon het dominante discours in het noorden, dat exclusief gericht was op de negatieve beeldvorming van de Spanjaarden. Eerder dan de plundering door Oranjegezinde Engelse en Schotse troepen te veroordelen, memoreert hij hun dapperheid: zij hebben “onder Stuaerts coronelschap ghedient,, coen / als mechelen met de staten was vrient,, doen” (5r). Ook noteert hij dat zij “menich spaigniaert t’leuen” namen (5r) of dat zij “vromelijck hun lyf” waagden tegen Spaanse troepen (10r). Dat er aan hun handen ook Mechels bloed kleefde, daar lijkt De Gortter zich niet om te bekommeren. De enige keer dat de lezer een vermoeden krijgt dat de troepen van over het Kanaal het misschien niet helemaal goed meenden, is wanneer De Gortter de Antwerpse burgers prijst omdat zij “ooock met Tempels volck, d’engelsche wt gecreghen,, hebben” (8r). Of nog krachtiger verderop (9r): “Borghers van Antwerpen ghelegghen 8 daghen tot Mechelen / en hilpen d’engelsche wtiaghen als echelen”. Waarom die Engelsen dan plots bloedzuigers (“echelen”) heten, en waarom ze moesten worden verdreven, wordt voor de lezer niet duidelijk. Waarschijnlijk met het oog op de minimalisering van het door protestantse troepen bedreven geweld verhaspelt De Gortter hier de gebeurtenissen: in feite was Olivier van den Tympel, de calvinistische gouverneur van de stad Brussel, de aanstichter van de verovering en plundering van Mechelen, en voerde hij Antwerpse garnizoenssoldaten aan naast Engelse en Schotse vendels, respectievelijk onder kolonel John Norris en kapitein William Stuart (Marnef 1987: 79–82). De voorstelling van zaken als zou Van den Tympel met Antwerpse hulp de Engelsen verdreven hebben, doet de historische realiteit geweld aan.

In zijn verdonkeremaning van de protestantse wandaden en zijn uitvoerig memoreren van het afkeurenswaardige gedrag van de Spaanse zijde toont De Gort-

³ Brussel, KBR, f. 98r. De optelsom (MCCCLLLLVVVVVVVVVVVVVVVVIII) levert het jaar 1572 op.

⁴ Brussel, KBR, f. 98r. De optelsom (MCCCCLLLLVVVVVII) levert het jaar 1572 op.

ter zich misschien militanter dan sommige van zijn stadsgenoten. Aan de katholieke kant van het spectrum, waar de verontwaardiging over de Engelse Furie uiteraard veel groter was, oordeelde men immers óók negatief over de plundering door de Spaanse troepen in 1572, hoewel dat strikt gezien verboden was. Zo is een van de jaardichten die De Gortter in zijn handschrift opnam, ook opgetekend in een aantal andere handschriftelijke bronnen uit de late zestiende en vroege zeventiende eeuw (zie bv. Caers 2017: 70–74), van de hand van figuren die bezwaarlijk verdacht kunnen worden van enige sympathie voor de rebellen. In een kroniekhandschrift van Gerardus Bernaerts, een kapelaan van de Sint-Janskerk in Mechelen die blijkens de schaderapporten van de parochiepriesters over de Spaanse Furie in 1572 zelf door Spaanse soldaten werd neergeslagen (Caers 2020: 91), vinden we het jaardicht niet alleen op een apart strookje papier ingevoegd, maar ook prominent op de titelpagina (vgl. Caers 2017: 70–74).⁵ Ook Jan van Wachtendonck, een katholiek die in 1579 nog de wapens opnam tegen protestantse krachten in Mechelen en die vanaf 1585 tot aan zijn dood deel uitmaakte van het strikt koningsgetrouwe stadsbestuur, oordeelde negatief over het hardvochtige bewind van de Spanjaarden onder Alva in de Zuidelijke Nederlanden “ten tijde van welke regeringhe, zyn die zaeken seer contrarie geloopen, want zyne bevelen te seere rigoureux waeren, ende het moesten al met den hals becoopen, dat yet mesdaen hadden, [...] welck die gemeynthe seer oproerich maeecten”.⁶ Verderop doet hij zeer uitvoerig beklag van de aanloop naar de plundering van Mechelen door koningsgetrouwe troepen onder Alva (vgl. Caers 2020: 131–132). Om onnaspeurbare redenen breekt zijn relaas midden in de handeling af, maar in de overgeleverde vorm is het een voldoende duidelijke getuigenis Wachtendoncks verontwaardiging over de door Spaanse troepen begane wandaden.

Ondanks het verbod op ‘herinnering’ van de wreedheden onder Alva na de reconciliatie van het Zuiden door Farnese, voelden koningsgetrouwe katholieken dus kennelijk toch de nood om – zij het in het relatief ongevaarlijke en in elk geval weinig tot niet gecontroleerde medium van het handschrift – de Spaanse Furie in hun thuisstad te memoreren. Zo niet Willem de Gortter, die zich strikt beperkte tot de wandaden die de voor hem vijandige partij beging, in een conflict dat gekleurd werd door wreedheden van beide kanten. Eerder nog dan de Engelsen te veroordelen voor hun op zijn minst twijfelachtige rol in de Tachtigjarige Oorlog, bezingt De Gortter de Engelse koningin Elizabeth I, die met een bewuste politiek van militaire inmenging onrechtstreeks voor de gruwelen verantwoordelijk was, in een jaardicht: “eLisabeth de ConIginne Van engeLant / qVaM noV, ooCk te sterVen, een VroVWe CLoeCk Van Verstant”.⁷

⁵ Mechelen, Stadsarchief, hs. EE VI.

⁶ Den Haag, KB, 71 G 30, p. 367.

⁷ Brussel, KBR, 15662, f. 3v. Het jaardicht levert op: MCCCCLLVVVVVVVVVVVIII, dus 1603, het jaar waarin Elisabeth I van Engeland na een lange regeerperiode overleed.

Op dezelfde manier eert De Gortter ook de Franse koning Hendrik IV, die gedurende zijn leven schipperde tussen protestantisme en katholicisme en die met het Edict van Nantes in de praktijk godsdienstvrijheid invoerde in Frankrijk, en veroordeelt hij de slinkse wijze waarop deze vorst aan zijn einde kwam: “den Veerthlenden In MeIJ, Wert hendrICk de boVrbon Coen / Van fransoIJ's raVIL-LaC, groVWeLIJCK deVr-steken doen”.⁸ De Fransen komen verderop in het handschrift opnieuw terug, zij het ditmaal in een negatiever daglicht, aangezien De Gortter in enkele jaardichten de Franse Furie (1583) in Antwerpen memoreert. Frans van Anjou, een katholiek en broer van de koning van Frankrijk, was door Willem van Oranje en de Staten-Generaal als nieuwe vorst aangesteld, om een tegengewicht te bieden tegen de aanspraken van Filips II. Hij misbruikte echter het vertrouwen van de rebellen om de Nederlanden met militaire middelen onder zijn gezag te krijgen, versterkte zuidelijke steden met garnizoenen en plande in 1583 de inname van de stad Antwerpen. Het plan werd echter ontdekt en vrijdeld door de Antwerpenaren. Uiteraard grijpt De Gortter de kans om dit gezichtsverlies van een katholieke prins in de verf te zetten: “het fransCh beDrogh WeL VaLsCh, t'antWerpen Was VersIen / Door heVr troVW borghers kLoeCk, In LoVWe seVen-tIen”.⁹

4. Besluit

Willem de Gortter richtte vanuit het relatief provinciale Mechelen zijn blik nadrukkelijk ook op de omliggende landen. Dat het lot van de Nederlanden in de zestiende eeuw verstremgeld was met dat van andere Europese naties, en samenviel met een confessionele breuklijn die Europa tot op vandaag doorsnijdt, wordt in zijn werk goed duidelijk. Het is ook die confessionele breuklijn tussen protestanten en katholieken die in grote mate De Gortters beeldvorming over ‘de ander’ kleurt. Waar het zelfbeeld dat hij de Nederlanden toedicht is gebaseerd op economische voorspoed en vrijheid, is het heterobeeld dat hij van de andere Europese naties opbouwt grotendeels op religieuze motieven gebaseerd. Wie aan protestantse zijde strijdt, krijgt lof, en wie de katholieke zaak behartigt, wordt neergesabeld. Zo noteert De Gortter medelijdende jaardichten over de dood van de Franse koning Hendrik IV, die de protestanten goedgezind was, maar toont hij zich verknoukeld over de verijdeling van de Franse Furie in Antwerpen, een plan van de katholieke vorst Frans van Anjou om de stad bij verrassing onder zijn controle te brengen.

⁸ Brussel, KBR, 15662, f. 3v. Het jaardicht levert op: MCCCCLLVVVVVVVVVVIIIIIIIII, dus 1610, het jaar waarin Hendrik IV door de radicale katholiek François Ravailiac werd neergestoken. Op f. 2r staat een ander jaardicht over hetzelfde onderwerp.

⁹ Brussel, KBR, 15662, f. 53r. Het jaardicht levert op: DDCCCLLLLLVVVVVVVVVVVVVVVVVVVVVII, dus 1583, het jaar van de Franse Furie.

In het geval van de Spanjaarden is een gelijkaardige dualiteit merkbaar. Toonde De Gortter zich ten opzichte van Karel V en aanvankelijk ook ten opzichte van diens zoon Filips II welwillend, wanneer die laatste de Nederlanden met steeds grimmiger geweld onder de knoet probeert te houden, keert de toon en moeten vooral de werktuigen van de koninklijke macht het ontgelden. Zijn toorn treft immers in mindere mate Filips II als aanstichter van het geweld, terwijl de Spaanse soldaten in de grofste bewoordingen worden gelijkgesteld met de honden van de hel. Dat tijdens de Tachtigjarige Oorlog ook door de protestantse of Oranjegezinde zijde onschuldig bloed werd vergoten, krijgt in De Gortters werk nauwelijks aandacht. De Engelsen of Schotten die in de Nederlanden actief waren worden vooral geroemd om hun verzet tegen de Spaanse overmacht. Zelfs hun plundering van De Gortters thuisstad Mechelen blijft onvermeld of verborgen onder bedekte toespelingen. Ondertussen laat hij geen gelegenheid ongemoeid om de wandaden van de Spanjaarden breed uit te meten.

Op deze manier lijkt De Gortter bewust of onbewust aan te sluiten bij het discours over de Opstand dat in het Noorden gangbaar was, en dat sterk onder invloed stond, of in het verlengde lag, van de propaganda over de Opstand die nog tijdens de gebeurtenissen in het Noorden op gang werd gebracht. Vooral in zijn zeer negatieve beeldvorming van de Spanjaarden is De Gortter schatplichtig aan de zogenaamde ‘Zwarte Legende’, die haar oorsprong vindt in de zestiende eeuw en die nadien nog eeuwenlang invloed bleef uitoefenen op hoe de Spanjaarden werden gepercipieerd. Toch legt hij ook zijn eigen accenten: vooral met de figuur van Filips II gaat hij opvallend mild om, waarmee De Gortter afwijkt van de steeds militantere toon die het noordelijke propagandadiscours ook ten opzichte van de vorst vanaf Oranjes *Apologie* zou aannemen. Het is verleidelijk hierin een weerspiegeling te zien van de unieke positie van Willem de Gortter als tegenstem in de door de Contrareformatie gedomineerde Zuidelijke Nederlanden, die in de tijd waarin hij actief was opnieuw stevig onder Spaans bewind stonden. Kennelijk liet hij zijn overduidelijke afkeer van de Spanjaarden toch enigszins temperen door de opinies die in zijn dagelijkse omgeving circuleerden. Desondanks zouden sommige van de uitlatingen in het handschrift hem beslist in grote problemen hebben gebracht, als hij ze publiek zou verkondigen. Precies omdat hij zijn teksten in handschrift noteerde, en nooit de ambitie toonde om ze op de drukpers te leggen, ontsnapte De Gortter aan de strenge censuur in het katholieke Zuiden. Daarmee is zijn handschrift een kostbare getuige van hoe subversieve ideeën in dat Zuiden bleven circuleren, ondanks de censuur. Verder onderzoek van andere, vergelijkbare handschriften, die wel sporadisch worden gesignaleerd (bv. Van Eeghem, vgl. Ferket & Caers) maar totnogtoe niet in onderlinge samenhang zijn bestudeerd, kan een nieuw licht werpen op de interactie van subversieve stemmen met het formele literaire circuit in de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden. Op termijn kan een betere kennis van dit soort handschriftelijke bronnen

bijdragen tot een verdere nuancering van het traditionele beeld van de *brain drain* van rebels gezinde zuiderlingen. Ook in het zuiden bleef het immers mogelijk om een subversieve mening aan te hangen, als je er niet te veel mee te koop liep.

Bibliografie

Onuitgegeven handschriften

Brussel, KBR, hs. 15662.
Den Haag, KB, hs. 71 G 30.

Secundaire literatuur

- Brouwer, Aron, & Marthijn Wouters (2017): *Willem van Oranje. De opportunistische vader des vaderlands*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Bussels, Stijn (2012): *Spectacle, Rhetoric and Power. The Triumphal Entry of Prince Philip of Spain into Antwerp*. Amsterdam: Rodopi (= Ludus: Medieval and Early Modern Renaissance Theatre and Drama, 11).
- Caers, Bram (2013): "In fide constans? Politiek van herinnering in het Mechelse stadsbestuur". *De zeventiende eeuw* 29:2, 228–246.
- Caers, Bram (2017): "Three 'forgotten' cityscapes of Mechelen in the late sixteenth century: The Spanish and English Furies in Mechelen (1572, 1580) through the eyes of contemporaries". *In Monte Artium* 10, 65–81.
- Caers, Bram (2020): *Vertekend verleden. Geschiedenis (her)schrijven in vroegmodern Mechelen (1500–1650)*. Hilversum: Verloren.
- Ferket, Johanna, & Bram Caers (2019): "Changing the script: A typology of Dutch theatre manuscripts in the Southern Low Countries, and the interaction between manuscript and print (17th–18th centuries)". *In Monte Artium* 12, 7–42.
- Grijp, Louis Peter (1994): "Van geuzenlied tot Gedenck-clanck: eerste deel. Het geuzenliedboek in de Gouden Eeuw". *De zeventiende eeuw* 10:1, 119–132.
- Jonckbloet, Willem Jozef Andries (1889): *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Deel III. *De zeventiende eeuw*. Groningen: Wolters.
- Kuijpers, Erika, e.a. (red.) (2013): *Memory Before Modernity. Practices of Memory in Early Modern Europe*. Leiden: Brill (= Studies in Medieval and Reformation Traditions, 176).
- López de Abiada, & José Manuel (2007): "Spaniards". In: Manfred Beller & Joep Leerssen (red.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*. Amsterdam: Rodopi, 242–247 (= Studia Imagologica, 11).
- Marnef, Guido (1987): *Het calvinistisch bewind te Mechelen, 1580–1585*. Kortrijk: UGA (= Standen en landen, 87).
- Martínez Luna, Fernando (2018): *Een ondraaglijk juk. Nederlandse beeldvorming van Spanje en de Spaanjaarden ten tijde van de Opstand, 1566–1609*. Hilversum: Verloren.
- Molenaar, Sven (2014): "'Spaert u Kingh Willem'. De beeldvorming van Willem III in het Antwerpse verzamelhandschrift Het Mengelmoes van 1696". *De zeventiende eeuw* 30:2, 199–213.
- Pollmann, Judith (2010): "No man's land. Reinventing Netherlandish identities, 1585–1621". In: Robert Stein & Judith Pollmann (red.), *Networks, Regions and Nations. Shaping identities in*

- the Low Countries, 1300–1650*. Leiden: Brill, 241–261 (= Studies in Medieval and Reformation Traditions, 149).
- Pollmann, Judith (2011): *Catholic Identity and the Revolt of the Netherlands, 1520–1635*. Oxford: Oxford University Press.
- Porteman Karel, & Mieke B. Smits-Veldt (2008): *Een nieuw vaderland voor de muzen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1560–1700*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Rodriguez Perez, Yolanda (2016): “Defining the nation, defending the nation: The Spanish apologetic discourse during the Twelve Year’s Truce (1609–1621)”. In: Lotte Jensen (red.), *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe (1600–1815)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 185–198.
- Soen, Violet (2010): “Reconquista and reconciliation in the Dutch Revolt: the campaign of Governor-General Alexander Farnese (1578–1592)”. *Journal of Early Modern History* 16:1, 1–22.
- Van Autenboer, Eugene (1969): “Een raadselachtige figuur: de Mechelse rederijker Willem de Gortter (geb. 1585)”. In: Antonin van Elslander (red.), *Gedenkboek 1943–1968*, 229–246 (= Speciaal nummer van: *Jaarboek van de Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Rhetorica de Fontaine* 18/1968 [versch. 1969]).
- Van Caudenberg, Jozef (1968): “Het verzamelhandschrift van Willem de Gortter”. In: Norbert De Paepe & Lode Roose (red.), *Liber alumnorum Prof. Dr. E. Rombauts: aangeboden ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag en zijn dertigjarig hoogleraarschap*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, 211–230.
- Van der Lem, Anton (2018): *De Opstand in de Nederlanden, 1568–1648. De Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld*. Nijmegen: Vantilt.
- Van der Steen, Jasper (2015): *Memory wars in the Low Countries, 1566–1700*. Leiden: Brill (= Studies in Medieval and Reformation Traditions, 190).
- Van Eeghem, Willem (1939–1940): “Contrabandetoneel”. *De Vlaamse Gids* 28, 25–39; 512–537.
- Vermeylen, Filip (2011): “De Antwerpse kunstmarkt tijdens de 16e en 17e eeuw”. In: Bart De Baere e.a. (red.), *Beelddenken. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*. Schoten: BAI Books, 216–217.